

Tijd van regenten en vorsten

Vroegmoderne Tijd

1600 - 1700 n. Chr.

Kenmerkende aspecten	Kenmerkend aspect uitleggen aan de hand van voorbeeld:	Hoofdzaken (gebeurtenissen, veranderingsprocessen, kernjaartallen)	Kernbegrippen bij het tijdvak	Overige begrippen
			<ul style="list-style-type: none"> - absolutisme - economie - handelskapitalisme - kapitalisme - wereldeconomie - wetenschappelijke revolutie	<ul style="list-style-type: none"> - droit divin - empirisme (vwo) - gecommmercialiseerde landbouw - Gouden Eeuw - Lodewijk XIV - mercantilisme - moedernegotie - natuurwetenschappelijke methode - oligarchie - particularisme - raadpensionaris - rationalisme (vwo) - regenten - stadhouder - stapelmarkt - statenbond - Staten-Generaal - Statenvergadering - Twaalfjarig Bestand - VOC - WIC

Wereldwijde handelscontacten, handelskapitalisme en het begin van een wereldeconomie

Oorzaken van de economische groei in de Republiek: wat maakte de Gouden Eeuw mogelijk?

De Opstand viel in de Noordelijke Nederlanden samen met een periode van economische groei. Deze bloeiperiode duurde tot ver in de 17^e eeuw en werd bekend als de *Gouden Eeuw*, een geïdealiseerde benaming die later aan deze periode is gegeven. De economie van het gewest Holland lag aan de basis van deze bloeiperiode.

De CSE-stofomschrijving bij de historische context “De Republiek 1515 – 1648” is in dit KA verwerkt

Landelijk voorgeschreven voorbeeld vanuit de HC:

Coen verplaatst het bestuurscentrum van de VOC naar Batavia (1619)

Moedernegotie

In vergelijking met de rest van Europa was Holland een sterk verstedelijkt gebied. Door de ontginning van de veengebieden was de grond in dit gewest niet geschikt voor akkerbouw. Hollandse kooplieden haalden het graan dat nodig was voor het voeden van de stadsbevolking uit het Oostzeegebied. De graanhandel bleek winstgevend: een groot deel van het graan kon vanuit Holland worden doorverkocht. Zo stond de graanhandel aan de wieg van een uitgebreid handelsnetwerk. Gedurende de 17^e eeuw bleef de graanhandel de belangrijkste tak van overzeese handel. De graanhandel was verder belangrijk omdat de scheepvaart overzee veel werk bood aan andere bedrijfstakken zoals de nijverheid. Juist in deze sector werden de nodige uitvindingen gedaan (o.a. de houtzaagmolen) zodat deze sector bijzonder innovatief te werk ging. Vanwege deze centrale plaats in de Hollandse economie wordt de graanhandel de *moedernegotie* genoemd: de belangrijkste handel van de Republiek en de basis van andere handel en bedrijfstakken.

Gecommercialiseerde landbouw

De boeren in Holland en het westen van Friesland gingen zich toeleggen op het produceren van vlees en zuivel voor verkoop aan de steden. Zij produceerden dus niet voor zichzelf maar voor een markt. Deze *gecommercialiseerde landbouw* was kapitaalintensief maar arbeidsextensief. Er kwam dus arbeidskracht vrij voor andere bedrijfstakken zoals de handel en de nijverheid.

De Antwerpse stapelmarkt verhuisde naar Amsterdam

De *stapelmarkt* was in de 16e en 17e eeuw dé marktplaats voor de Europese handel, van specerijen uit Indië tot het zilver uit Midden-Europa. Deze centrale marktplaats bestond feitelijk uit een beurs waar de transacties plaatsvonden en een grote hoeveelheid pakhuizen. Kooplieden sloegen de handelswaar hier net zolang op als nodig was om een goede prijs te verkrijgen. In de 16^e eeuw was de stapelmarkt gevestigd in de havenstad Antwerpen. In 1585 werd Antwerpen, dat eerder partij had gekozen voor de Opstand, door de Spanjaarden heroverd. In reactie hierop blokkeerde de marine van de opstandige gewesten de Westerschelde zodat de overzeese handel naar Antwerpen stagneerde. Antwerpse kooplieden en ambachtslieden migreerden nu naar Holland. Zij namen hun kennis en kapitaal mee. De textielnijverheid in Leiden kreeg zo een enorme stimulans. Amsterdam nam de stapelmarkt van Antwerpen over.

Amsterdam werd centrum van het handelskapitalisme

Het 17^e eeuwse *handelskapitalisme* was eigenlijk de eerste vorm van kapitalisme in Europa. Ook toen stond het streven naar winst voorop. De ondernemers uit die tijd waren echter geen industriëlen maar kooplieden. Zij investeerden kapitaal in te verhandelen goederen en in schepen om ze te vervoeren. Ze herinvesteerden hun winst weer in de onderneming wat ook weer een kenmerk is van het kapitalisme.

Wereldwijde handelscontacten en het begin van een wereldeconomie

Door de ontdekkingsreizen konden Europese kooplieden handelscontacten leggen met gebieden buiten Europa. Voor het eerst werden producten uit de hele wereld verhandeld en verhuisden bevolkingsgroepen (al dan niet vrijwillig) van het ene deel van de wereld naar het andere. In de 17^e eeuw ontstond hierdoor voor het eerst een *wereldeconomie*. De Republiek speelde met de *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (VOC) een hoofdrol in dit proces. Hoewel de VOC minder bijdroeg aan de economische bloei van de Republiek dan de Europese handel dat deed, is de roem van de Republiek als 17^e eeuwse grootmacht vooral gebaseerd op de activiteiten van de VOC.

Nederlandse kooplieden wilden graag een eigen aandeel in de specerijenhandel op Indië. Die was in de 16^e eeuw echter in handen van de Portugezen. Rond 1600 vonden Nederlanders zelf een zeeweg naar Indië. Schepen uitrusten voor een reis naar Indië kostte veel geld! Kooplieden gingen daarom samenwerken in *compagnieën*. Door de onderlinge concurrentie daalde de prijs van specerijen. Daarom werd in 1602 besloten tot een fusie: de Verenigde Oost-Indische Compagnie werd opgericht. De VOC kreeg van de Staten-Generaal het monopolie op de handel met Azië: Nederlandse kooplieden mochten niet buiten de VOC om in Azië handelen. De Staten-Generaal verleende aan de VOC ook rechten die normaal alleen aan een staat zijn voorbehouden: oorlog voeren en verdragen sluiten met Aziatische vorsten. De VOC groeide uit tot de grootste handelsorganisatie van de 17^e en 18^e eeuw, gefinancierd met verhandelbare aandelen.

Minder succesvol bleek de *West-Indische Compagnie* (WIC), opgericht in 1621. Ook deze compagnie kreeg een monopolie voor de handel op Afrika en Noord- en Zuid-Amerika. De concurrentie van andere Europese handelslanden op deze route was echter te groot. De WIC bleek wel succesvol als wapen in de voortdurende oorlog met Spanje (kaapvaart). Ook verzorgde de WIC lange tijd het vervoer van slaven van Afrika naar de plantages in Zuid- en Midden-Amerika (*trans-Atlantische slavenhandel*).

De bijzondere plaats in staatkundig opzicht en de bloei in economisch en cultureel opzicht van de Nederlandse Republiek

De CSE-stofomschrijving bij de historische context “De Republiek 1515 – 1648” is in dit KA verwerkt

Landelijk voorgeschreven voorbeelden vanuit de HC:

Johan van Oldenbarnevelt wordt onthoofd (1619)

Bouw Portugees-joodse synagoge in Amsterdam (1639)

Het bestuur van de Republiek week sterk af van dat van de omringende landen in het 17^e eeuwse Europa. In Engeland en in Frankrijk, de grote tegenspelers en concurrenten van de Republiek, streefden de vorsten met meer of minder succes naar absolute macht. De Republiek daarentegen had geen koning (meer), maar de oude bestuursinstellingen uit de tijd voor de Opstand bleven deels bestaan. Kenmerken van het bestuur van de Republiek:

- Particularisme. In de Republiek bleven de gewesten, net zoals eerder onder Karel V en Filips II, zoveel als mogelijk vasthouden aan hun regionale autonomie. Dit gewestelijke *particularisme* (eigen belang gaat boven landsbelang) was dus nog steeds een factor van betekenis.
- Statenbond. De *Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden* was een *unie*, een federatie van zeven min of meer zelfstandige staten. De vorst was afgezet maar daar was geen sterk centraal gezag voor in de plaats gekomen. Vanwege deze losse samenwerking tussen de gewesten noemen we de republiek ook wel een *statenbond*.
- Oligarchie. Dat de gewesten waar nodig toch effectief konden samenwerken, kwam doordat de bestuursfuncties vooral in handen waren van een beperkt aantal rijke koopmansfamilies. Zij verdeelden in elke stad de functies van burgemeester en schepenen onder elkaar. Deze regenten stelden zichzelf dus niet verkiesbaar. Ze vonden dat het bestuur hen toebehoorde vanwege hun afkomst en hun kwaliteiten. Vanwege dit ondemocratische karakter spreken we ook wel over een *regentenmentaliteit*. Door huwelijksbanden en handelscontacten onderling verbonden vormden zij een hecht netwerk.

Bovenstaande kenmerken zijn ook herkenbaar in de staatsinrichting van de Republiek:

- Steden (rijke kooplieden) en platteland (adel) in elk gewest stuurden vertegenwoordigers naar de gewestelijke *Statenvergadering*.
- Elk gewest stuurde vertegenwoordigers naar het overkoepelende bestuur van de unie: de *Staten-Generaal*. Hier werd besloten over leger, vloot en buitenlandse aangelegenheden. Makkelijk ging dat niet. Er konden alleen besluiten worden genomen als alle gewesten het eens waren. Het eens worden was echter zoals gezegd een hele klus omdat elk gewest het eigen belang voor ogen hield. Dat er vaak toch wel besluitvaardig werd opgetreden had verschillende redenen. Het rijke en machtige gewest Holland kon beslissingen vaak doordrukken, omdat Holland financieel het meeste bijdroeg aan het

onderhoud van leger en vloot. Daarnaast waren besluiten wel degelijk mogelijk omdat de handelsbelangen van de regenten en de noodzaak inkomsten te hebben voor de oorlogsinspanningen gemeenschappelijk belangen waren.

- In de staatsinrichting van de Republiek bestonden twee functies waar individuele personen wel veel macht konden vergaren:
  - De *stadhouder*. Deze werd per gewest benoemd en was in principe niet meer dan een ambtenaar. De stadhouder was echter opperbevelhebber van het landleger van de gewesten wat hem veel macht gaf. De functie werd bovendien erfelijk doordat zij gereserveerd werd voor de nazaten van Willem van Oranje, wat nog meer aanzien gaf aan de positie van stadhouder.
  - De *raadspensionaris*. Dit was de hoogste ambtenaar van het gewest Holland. De raadspensionaris leidde de Hollandse delegatie naar de Staten-Generaal. Een sterke persoonlijkheid kon deze functie maximaal uitbuiten en veel macht naar zich toe trekken.

De klassieke Griekse filosofen hadden al op de risico's van een oligarchie gewezen. Een bestuur door weinigen kon leiden tot partijvorming die de staat verscheurde. Dit risico was er ook voor de Republiek. Er waren tegenstellingen tussen de zeegewesten Holland en Zeeland en de landgewesten. En er was de tegenstelling tussen de regenten die de belangen van het gewest Holland vooropstelden (*staatsgezinden*) tegenover de regenten die meer macht wilden geven aan de stadhouder (*prinsgezinden*) en aan de Staten-Generaal. Deze tegenstellingen hebben meerdere malen tot ruzie en conflicten geleid, bijvoorbeeld tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) (en tijdens het Rampjaar 1672).

De handelsbelangen van de regenten en de noodzaak inkomsten te hebben voor de oorlogsinspanningen wogen zoals gezegd zwaar mee in het beleid van de Republiek. De economie groeide en in die groeiende economie waren migranten nodig. Stadsbestuurders gaven daarom buitenlandse kooplieden goede faciliteiten, waaronder relatief vergaande religieuze vrijheden. Hierin handelde de overheid van de Republiek duidelijk anders dan die in omringende landen. Was de overheid hier een voorstander van zo veel mogelijk economische vrijheid, in Engeland en Frankrijk probeerden de regeringen juist de vrije economie met overheidsmaatregelen in te perken.

Omdat de welvaart relatief groot was, ontstond in de commerciële economie van de Republiek een markt voor luxegoederen. Naast drukwerk werden er werden miljoenen schilderijen gemaakt, die bij gewone mensen thuis hingen.

De Gouden Eeuw eindigde tegen het einde van de 17^e eeuw. De Republiek raakte toen haar economische voorsprong kwijt en werd ingehaald door Engeland en Frankrijk.

Het streven van vorsten naar absolute macht

In de 17^e eeuw streefden Europese vorsten meer en meer naar de alleenheerschappij. In Frankrijk, Rusland en Pruisen slaagden vorsten er grotendeels in om de absolute macht te verkrijgen. In Engeland, waar de vorst steeds rekening moest houden met het machtige parlement, mislukte dit.

De Franse vorsten streefden al langer naar uitbreiding van hun macht en versterking van het centraal gezag. Ze vonden hier de Franse standenvergadering, de Staten-Generaal tegenover zich. Deze moest toestemming geven voor nieuwe belastingen maar in ruil daarvoor eiste zij wel politieke invloed. Vanaf 1614 riepen de Franse vorsten de Staten-Generaal niet meer bijeen. De Staten-Generaal zou vervolgens meer dan anderhalve eeuw non-actief blijven.

Lodewijk XIV (1638 – 1715) werd de machtigste koning van Europa en de langst regerende vorst uit de Europese geschiedenis.

In zijn jeugd, toen hij nog niet zelf regeerde, kreeg Lodewijk te maken met een opstand van de adel (1648). Deze opstand gaf hem de rotsvaste wil om de macht van de adel verder te beperken. Van de chaos die deze opstand achterliet profiteerde Lodewijk toen hij in 1661 zelf de regering op zich nam.

De maatregelen die Lodewijk XIV nam om zijn macht te vergroten en die van de adel te verkleinen zijn bekend geworden onder de naam *absolutisme* ("de staat, dat ben ik"):

- hij bouwde in Versailles een imposant paleis en dwong de adel daar jaarlijks lange periodes te verblijven waarbij zij hun dagen volgens vaste rituelen moesten doorbrengen.
- in navolging van zijn vader Lodewijk XIII riep hij de Staten-Generaal niet meer bijeen
- in de provincies stelde hij zijn ambtenaren (intendanten) aan. Deze inden belastingen en waren de 'ogen en oren' van de koning
- Lodewijk XIV besteedde veel aandacht aan de verdere uitbouw van een staand (permanent) leger van huursoldaten. Hij zorgde ook voor controle op de legerofficieren. Hoge officieren konden worden gestraft
- De vorst ging de godsdienst van zijn onderdanen bepalen. Lodewijk XIV maakte in 1685 een einde aan de geloofsvrijheid die protestanten in Frankrijk (hugenoten) sinds de late 16^e eeuw genoten
- Voor de kunsten en wetenschappen werden koninklijke academiën opgericht
- De economische kant van het absolutisme staat bekend onder de naam *mercantilisme*. De staat ging ingrijpen in de economie: het bevorderen van de export en het beperken van de import door heffingen op buitenlandse producten

Het absoluut vorstendom van Lodewijk XIV kreeg een theoretische onderbouwing in de leer van het *droit divin*: de koning was alleen aan God verantwoording schuldig. Hij stond dus boven de wet.

De wetenschappelijke revolutie

In de Renaissance ontwikkelden geleerden (steeds vaker ook niet-geestelijken) een zelfstandige en kritische manier van denken. Geïnspireerd door de wetenschap uit de klassieke oudheid gingen onderzoekers proeven doen en probeerden zij door eigen waarneming tot nieuwe kennis te komen. De onderzoekers stuitten in de 16^e eeuw nog op veel tegenwerking van de Kerk. In de 17^e eeuw werd het klimaat voor de wetenschap gunstiger. De nieuwe houding van onderzoekers uit de Renaissance leidde in de 17^e eeuw tot veel nieuwe uitvindingen en ontdekkingen. Zoveel nieuwe ontdekkingen en kennis zelfs dat we deze periode achteraf zijn gaan aanduiden als een *wetenschappelijke revolutie*. De benaming revolutie duidt hier niet op een plotselinge verandering maar wel op al het nieuwe dat er kwam en op het ontstaan van de moderne natuurwetenschap zoals we die nu kennen.

Kenmerken van de 17^e eeuwse wetenschappelijke revolutie

- De (natuur)wetenschappelijke methode van onderzoek doen breekt door. In deze methode gaat de wetenschapper als volgt te werk:
  - observeren (waarnemen)
  - systematisch experimenteren (proeven doen)
  - logisch redeneren (nadenken over wat is gebeurd en tenslotte conclusies doen)

Met name het systematisch doen van proeven was een vernieuwing. Ook tegenwoordig worden wetenschappelijke ontdekkingen (in de media soms met veel bombarie gepresenteerd) pas erkend als het experiment in andere wetenschappelijke laboratoria herhaald kan worden en tot dezelfde nieuwe uitkomsten leidt.

- (alleen VWO) De hierboven beschreven wetenschappelijke methode geldt niet voor alle wetenschappelijke disciplines maar wel zeker wel voor de natuurwetenschappen. In de wetenschappelijke revolutie werd de basis gelegd voor de moderne natuurwetenschap. Deze is gebaseerd op twee filosofische stromingen die in de 17e eeuw ontstonden:
  - *rationalisme*: het verstand en het vermogen tot logisch redeneren (dus niet de zintuigelijke waarneming) zijn de meest zuivere bron van kennis. Het rationalisme wilde daarom in de wetenschap vooral gebruik maken van de wiskunde.
  - *empirisme*: waarneming door middel van de zintuigen is het beginpunt van alle kennis.In het denken van 17^e eeuwse filosofen leken de uitgangspunten van beide stromingen in strijd met elkaar. Pas in de 18^e eeuw in het werk van Immanuel Kant werd de impasse tussen beide stromingen opgeheven.
- Universiteiten, vanouds bolwerken waar vooral bestaande kennis werd doorgegeven, stelden zich – te beginnen in de Republiek – meer open voor nieuwe ontwikkelingen. In Engeland en Frankrijk, waar het geestelijk klimaat aanvankelijk minder open was, werden wetenschappelijke verenigingen opgericht waar geleerden in vrijheid discussies met elkaar konden voeren.
- Het ging in de wetenschappelijke revolutie niet allen om het doorbreken en geaccepteerd raken van nieuwe wetenschappelijke inzichten en theorieën maar ook om technische vernieuwingen en uitvinden. De vernieuwingen in de techniek zouden op hun beurt weer een bijdrage leveren aan het uitbreiden van wetenschappelijke kennis. Zo ontwierp de Nederlander Van Leeuwenhoek goede microscopen. Daarmee ontdekte hij micro-organismen in het water. Deze ontdekking zou van invloed zijn op de medische zorg.

Gevolgen van de wetenschappelijke revolutie

- De nieuwe ontdekkingen en uitvindingen, bijvoorbeeld in de medische wetenschap maar ook in de techniek (uurwerken, wapens e.d.) zouden het leven van mensen ingrijpend veranderen, net zoals ze Europa een voorsprong zouden geven op de rest van de wereld. Voor dit kenmerk geldt natuurlijk dat de ontwikkelingen niet stopten na de 17^e eeuw. Zo zou in de 18^e eeuw de verbetering van de stoommachine en het benutten van nieuwe energiebronnen het startsein worden voor de Industriële Revolutie, die in de 19^e en 20ste eeuw de gehele westerse samenleving ingrijpend zou veranderen.
- Van de Engelse dichter Alexander Pope is een bekende quote afkomstig over Isaac Newton (1643 - 1727), de ontdekker van de zwaartekracht: "*Nature and Nature's laws lay hid in night: God said, Let Newton be! And all was light*".

Deze lofdicht geeft Newton wellicht teveel eer maar geeft toch fraai weer welke bijdrage de wetenschappelijke revolutie aan de volgende eeuw zou leveren. Het gaat dan met name om het *optimisme* dat doorbrak in de mentaliteit en het wereldbeeld van mensen. Dit optimisme ontstond door de gedachte dat met rationeel denken alles op te lossen is, en dat je met techniek de wereld naar je hand kan zetten. In de 18^e eeuwse *Verlichting* sloeg dit optimisme over op het denken over *maatschappelijke verhoudingen*. Die waren niet door God gegeven. Je kunt dus ook de mens en de samenleving verbeteren!